

VAN WIERDEN EN TERPEN

Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek

Nummer 8 (december 2001)

TEN GELEIDE

De verrassing van het jaar is tot dusver onopgemerkt gebleven en daarom begint ons blad ermee: bij de aanleg van een gasleiding in de Lauwersmeerpolder, bij Vierhuizen, zijn op aanzienlijke diepte de resten – aangepunte paaltjes, bot en aardewerk – van een kwelder-nederzetting uit het begin van de vroege ijzertijd aangetroffen. Dachten we tot voor kort dat de bewoners van een terp als Middelstum-Boerdamsterweg, te dateren in de 6^e eeuw v.C., tot de eerste pioniers behoorden, nu blijkt dat misschien al 5-7 generaties eerder mensen op de gerijpte kwelder woonden. U leest erover in een bijdrage van provinciaal archeoloog Henny Groenendijk.

Het terpenonderzoek bevindt zich overigens in een rustige fase. Dat betekent niet dat de schep staat te roesten in de schuur, maar van thematisch en stelselmatig onderzoek is momenteel geen sprake. Enkele medewerkers aan het Frisia-project zijn bezig de laatste verbeteringen aan te brengen in hun proefschriften, maar er staan nog geen nieuwe onderzoeken op stapel.

Wel vallen er naast Vierhuizen over opgravingen nog andere dingen te melden. Annet Nieuwhof heeft het aardewerk van het onderzoek te Englum (najaar 2000) bekeken. Het ARC heeft in juni van dit jaar een in het begin van de jaartelling te dateren veenterp bij Sneek onderzocht en daarover bericht de opgravingsleider, Marcel Niekus, ons.

De Vereniging is gewoonlijk een beetje laat met het innen van de jaarlijkse contributie – nog maar een half jaar geleden verstuurden we een betalingsverzoek over 2000 -, maar met die gewoonte breken we nu. Dat doen we overigens om de eenvoudige reden dat de bijgevoegde acceptgiro over 2001 is gesteld in guldens en zoals u weet is die straks niet meer geldig (NB zie de enquête hier onder).

Let op: het biljet kon wegens een aanleverfout niet op naam worden gesteld! Wilt u uw naam niet vergeten?

Ernst Taayke (secr.)

ENQUÊTE

Vanwege de omschakeling naar de euro zal het contributiebedrag veranderen. De 25 gulden van het

laatste dozijn jaren zal, indien de hoogte van het bedrag ongewijzigd blijft, omgezet worden in € 11,34.

Dat vinden wij, mede gelet op de onstuitbare geldontwaarding, geen vetpot. Weliswaar krijgt u niet vaak post van ons (Nieuwsbrief of Jaarverslagen), maar het saldo van de Vereniging is vooral bedoeld om wetenschappelijke publicaties te ondersteunen, zoals vorig jaar een leesbare editie van Halbertsma's proefschrift en straks bijvoorbeeld de dissertaties van de Frisia-groep.

Onze vraag is: wat vindt u een redelijk bedrag? Hierbij moet u bedenken dat het niet alleen door welgestelde couponknippers moet zijn op te brengen, maar ook door studenten. Bericht het ons, per brief of email (potgruis@hetnet.nl).

VERSCHENEN PUBLICATIES

* *Paleo-Aktueel 12*, uitgave van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen, is in het najaar van 2001 verschenen. Het is met 151 blz. een behoorlijk dik nummer geworden. Zes bijdragen hebben betrekking op het terpengebied.

Rik Feiken, Marcel Niekus en Reinder Reinders publiceerden over de neolithische vindplaats in de Wetsingermaar. Jessica Grimm deed een eerste verslag over het archeozoologisch onderzoek aan de vindplaats Rodenkirchen bij de Weser in Duitsland, die uit de late bronstijd dateert. De bijdragen van Annet Nieuwhof en Caroline Tulp zijn gewijd aan de opgraving Englum (zie voor deze onderwerpen Nieuwsbrief 7). Reinder Reinders onderzocht het werk van twee pioniers van het wierdenonderzoek, namelijk Acker Stratingh en Westerhoff. Jan Besteman bericht over een tweede Scandinavische zilverschat van Wieringen, niet uit een wierde, maar wel van nabij een voormalig wierdengebied.

Paleo-aktueel 12 is voor *f* 20,- af te halen bij het GIA op Poststraat 6, 9712 ER Groningen. Het boekje wordt voor *f* 25,- per post toegestuurd nadat het bedrag per acceptgiro is overgemaakt. Telefoonnr. 050-3636712 van Mette Bierma. Ook de oudere nummers (vanaf nr. 1) zijn nog beschikbaar.

* *Palaeohistoria*. Op punt van uitkomen staat de nieuwe *Palaeohistoria*, met o.a. een artikel over de

vroege-ijzertijd-nederzetting Wommels-Stapert (Bos, Waterbolk, Van der Plicht & Taayke). Informatie bij Mette Bierma, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, tel. als boven.

MUSEA

* *De Ym van der Werff-Prijs voor drie archeologische steunpunten in Fryslân*

De archeologische steunpunten in Hogebeintum, Wijnaldum en Oude Bildtziel in de provincie Fryslân (zie Nieuwsbrief 7, p. 3) zijn tijdens de afgelopen Reuvensdagen in Almere door de SNA en de ROB bekroond met de Ym van der Werff-Prijs.

De Ym van der Werff-prijs is bedoeld voor bijzondere, duurzame prestaties op het gebied van de archeologische monumentenzorg. Voor de prijs komen draagvlakverbredende projecten in aanmerking, die een inspirerende, stimulerende uitwerking van het begrip *behoud door ontwikkeling* geven. Met name projecten die tonen hoe het archeologische perspectief opgenomen kan worden in de samenleving, komen in aanmerking. Aan de prijs zijn een geldbedrag en een speciaal kunstwerk als wisselprijs verbonden.

De jury heeft voor dit project gekozen omdat het voldoet aan het criterium van een publieksgerichte voorbeeldfunctie. Verschillende vormen van publieksbereik worden op een nieuwe manier gecombineerd. De cultuurtoeristische voorzieningen spelen in op de groeiende belangstelling van cultuurtoeristen voor de geschiedenis van het Friese landschap. De steunpunten getuigen van het besef dat met een goede presentatie van het erfgoed het draagvlak voor de archeologische monumentenzorg verbreed kan worden (gegevens en jargon uit een persbericht van de SNA).

De Vereniging voor Terpenonderzoek feliciteert alle betrokkenen - vrijwillige (plaatselijke comité's) en ambtelijke (provincie, gemeenten) initiatiefnemers, en inrichters, uitvoerders en beheerders van deze steunpunten - van harte met de behaalde prijs.

BESCHERMING

* **Eindelijk de AMK voor Groningen**

In de herfst van 2001 was hij eindelijk gereed: de Archeologische Monumenten Kaart van Groningen, een product van de ROB dat met medefinanciering van de provincie Groningen tot stand kwam. Groningen was in 1985 bepaald voorlijk met de druk van een kaart waarop archeologische en cultuurlandschappelijke waarden tezamen voorkomen.

Daarom misschien duurde het zo lang voordat

deze digitale versie, speciaal voor de archeologie het licht zag. De AMK is een belangrijk planinstrument; overheden dienen hem als onderlegger te gebruiken voor hun ruimtelijke plannen. Om de twee jaar wordt de kaart geactualiseerd. De digitale versie ligt bij gemeenten, waterschappen en op het provinciehuis.

Henny Groenendijk

VELDWERK

* *Een vlaknederzetting onder de Lauwerszeebodem*
Buistracés en andere lijnvormige ingrepen in de bodem leveren vaak verrassende inzichten op. Dit keer was het raak in het gebied van de voormalige Lauwerszee nabij Vierhuizen (gem. De Marne). Vierhuizen ligt pal achter de Oude Zeedijk en vormt in Groningen met Midhalm en Panser de meest westelijke wierdenreeks langs de voormalige Lauwerszeeboezem. Nog een kleine kilometer verder westwaarts ligt de zeekerende dijk uit 1923. Van Vierhuizen tot voorbij deze jongste zeekering werd door de provincie onlangs een afvalwaterleiding gelegd.

Een boorcampagne verricht door P.Vos van TNO-NITG had al aangetoond dat hier oude Hunzeafzettingen in de ondergrond aanwezig zijn met plaatselijk zelfs kans op archeologische sporen. Extra attentie dus bij de buislegging zelf. Nu kwamen de Hunzeafzettingen ook bloot. Zij gunden ons een blik op de sporen van de getijdenwerking van vóór de Lauwerszeeinbraken.

Maar de verrassing zat onder het buitendijkse talud van de jonge zeedijk. Hier ging de buis dwars door een kleine nederzetting, bestaande uit een 10 cm dikke cultuurlaag, net iets humeuzer dan de omringende klei. Geen wierde, maar een vlaknederzetting. De materiaalgroepen aardewerk, bot, steen en hout in de vorm van ingeslagen paaltjes laten geen ruimte voor twijfel. E. Taayke duidde het aardewerk technologisch/typologisch voorlopig als vroege ijzertijd. We kijken nu natuurlijk reikhalzend uit naar een ¹⁴C-datering van het hout.

Henny Groenendijk

* *Bodemsanering in wierde De Wierde*

November is niet de beste maand voor waarnemingen in kleigrond, maar op wierde De Wierde in Appingedam had bureau De Steekproef geluk. Onder vriendelijke weersomstandigheden werd daar een 15 m lang en 3 m hoog wierdeprofiel ingetekend terwijl het grondwater zich nauwelijks liet zien.

De aanleiding was minder vrolijk, want in het kader van een bodemsanering was men al te voortvarend te werk gegaan. Er was een flink gat in de westelijke wierdeflank geslagen. H. Bolt uit

Appingedam meldde de misstap en wees op het belang van deze plek nabij het voormalige Augustijnerklooster. De profielopname gaf als voorlopig resultaat dat dit wierdegedeelte voornamelijk in de Middeleeuwen is opgeworpen en dat er waarschijnlijk een waterdobbe (Gronings: feting of fait) gelegen heeft.

Henny Groenendijk

* Uit het oostelijke wierdegebied

Vrijwel alle wierden in Groningen zijn in kaart gebracht, slechts bij uitzondering wordt er nog een aan het bestand toegevoegd. Dat zijn dan kleine, lage, soms lang geleden geëgaliseerde exemplaren. De leden J. Beukema (Farmsum) en T. Noppert (Spijk) noteerden enkele jaren geleden een kleine, onbekende wierde nabij Heveskesklooster.

Vlaknederzettingen worden wat vaker nieuw ontdekt. Hoewel dikwijls diep verscholen komen ze aan het licht als er bodemingrepen plaatsvinden, bijvoorbeeld bij het graven van sloten of het leggen van leidingen. Consciëntieus afzoeken van de uitgegraven grond is dan het devies en dat is precies wat het genoemde duo al jaren doet.

En met succes, want onlangs stuitte ze weer op een onbekende vlaknederzetting bij gemaal Nonnegaat langs het Termunterzijldiep. Aanleiding was het schonen van het diep. De aardewerkscherven dateren de nederzetting omstreeks het begin van de jaartelling. Een welkome aanvulling op de bewoningsgeschiedenis in het stroomgebied van de Oude Ae.

Henny Groenendijk

* Een wierde onder en langs de Friesestraatweg, gemeente Groningen.

De vondst van enkele aardewerkscherven uit het begin van de jaartelling, ergens in de jaren 1970, wees de plaats aan van een lage wierde aan weerszijden van de Friesestraatweg, direct ten noorden van de wijk Vinkhuizen. De vondst werd gedaan bij de aanleg van een transportleiding voor aardgas. Nu rondom Vinkhuizen de stadsrand in westelijke en noordelijke richting wordt verlegd, maakte de aanleg van een busbaan een rotonde in de Friesestraatweg noodzakelijk.

Hierdoor was het nodig de wierderestanten, dat wil zeggen de flanken van de wierde, op te graven. Dit gebeurde in de zomer van 2001. De kern van de wierde bevindt zich nog onder de Friesestraatweg. In de flanken werden kuilen en sloten opgegraven. Het aardewerk en enkele fibulafragmenten maken duidelijk dat bewoning heeft plaatsgevonden in de eerste twee, eventueel drie eeuwen na Chr.

Gert Kortekaas

* Zomerbewoning op de oeverwallen van de Hunze
Gelijktijdig met de ontwikkeling van het bedrijven-terrein Eemspoort aan de zuidoostkant van Groningen, worden aldaar opgravingen verricht. Tussen 1999 en 2001 zijn ca. 10 ha opgegraven. Tot nu toe zijn op de minimaal 3000 jaar oude oeverwallen sporen van landgebruik aangetroffen uit de midden en late ijzertijd, vanaf ca. 500 v. Chr. De oudste sporen zijn haaks op elkaar staande ploegvoren, lange rijen sporen van staken, greppels en plattegronden van kleine spiekers (voorraadschuren) en grote spiekers of kleine huizen.

Aardewerk is tamelijk zeldzaam aanwezig en komt het meest voor in de nabijheid van grote spiekers. Dit gegeven en de afwezigheid van nederzettingssporen als afvalkuilen en huisplattegronden worden opgevat als aanwijzingen voor zomerbewoning en seizoensgebonden landgebruik. De bezoekers van dit gebied kwamen waarschijnlijk van de ca. 1 km oostelijker gelegen zandgronden van Engelbert-Middelbert en Harkstede.

Gert Kortekaas

* Archeologisch onderzoek in Baflo, een wierdedorp in Noord-Groningen

Van 22 januari tot en met 23 februari 2001 vond in opdracht van Woonzorg Nederland een onderzoek plaats op het terrein van Verzorgingstehuis De Viskenij, op de zuidflank van de wierde Baflo. De wierde bleek tenminste zes bewoningsfasen te bevatten. Tijdens de oudste fase, in de Romeinse tijd, woonden geen mensen op dit wierdegedeelte, maar wel in de nabije omgeving. Hierna wordt de wierde overspoeld door de zee.

Nadat de invloed van de zee was afgenomen raakte dit deel van de wierde bewoond. Het aardewerk uit deze laag dateert uit de periode 400-750 n. Chr. Op de wierde stonden vermoedelijk zodenhuizen, waarop de gevonden zodenrijen wijzen. Gerst werd op de wierde of in de omgeving verbouwd. Gerst gedijt ook op zoute bodems. Er zijn dorsresten van gerst aangetroffen. De veeteelt, vooral de runder- en schapenhouderij, vormde echter het leeuwendeel van het bestaan. Er werd veel mest afgezet. Deze mest werd uiteindelijk afgedekt met een ophogingspakket, mede ter verbetering van de drassige mestbodem.

Toch wordt de zuidflank wederom door de zee overspoeld, waarbij klei wordt afgezet. Hierop werd in de Karolingische periode gewoond. Helaas geeft het handgevormde aardewerk slechts een globale datering. Ook hier zijn resten van gerst aangetroffen. Gerst speelde echter ook in deze periode binnen de voedsel economie een secundaire rol. De veeteelt vormde nog steeds de primaire bron.

In de 9e tot en met de 12e eeuw na Chr., dus van de Karolingische tot de laatmiddeleeuwse periode,

Fig. 1. De proefsleuf in het tracé van de oostelijke rondweg bij Sneek, Pasveer. Foto: ARC bv (zie p. 5).

werd de wierde sterk uitgebreid. Er zijn verscheidene ophogingslagen te zien, met aardewerk uit deze periode. De afwezigheid van palen en zodenwanden betekent dat op dit deel van de wierde toen geen woonhuis stond, maar dat het in gebruik was als erf. De vele waterputten, afvalkuilen en slootjes zijn kenmerkend voor een erf.

In deze periode werden naast gerst ook duivebonen verbouwd. Verkoalde resten van tarwe en rogge zijn tevens aangetroffen. Dit zijn echter gewassen die een zoutarme bodem vragen en dus niet op of in de omgeving van de wierde verbouwd kunnen zijn. Dorsresten van tarwe of rogge zijn in tegenstelling tot die van gerst niet aangetroffen. Waarschijnlijk werden tarwe en rogge aangevoerd, bijvoorbeeld van het Drents plateau. Ook in deze periode was de veeteelt belangrijker dan de akkerbouw.

In het begin van de late Middeleeuwen wordt in dit wierdegedeelte een ca. 2 m diepe sloot gegraven. Zoals te verwachten was, werd de wierde na de 12^e eeuw niet meer overspoeld of opgehoogd, omdat het gebied toen bedijkt was. Vanaf deze periode bleef de zuidflank van de wierde onbewoond. Het terrein was

in gebruik als weidegrond en daarna als moestuin. In de 16^e eeuw werd aan de rand van de wierde een visvijver aangelegd; hieraan dankt het verzorgstehuis zijn naam.

Cuno Koopstra, ARC bv

* *Sneek, Tinga*

In het najaar van 1999 werd ARC bv ingeschakeld bij een verkennend archeologisch onderzoek in de wijk Tinga, aan de zuidwestkant van Sneek. Tijdens de aanleg van een nieuw waterzuiveringsbekken door "It Wetterskip Fryslân", kwamen waterputten en andere grondsporen tevoorschijn. De sporen bleken geassocieerd te zijn met een opgehoogde nederzetting waarvan de sporen in het profiel van het bekken te zien waren.

In samenwerking met geoloog drs. P.C. Vos (TNO-NITG) en provinciaal-archeoloog dr. G.J. de Langen werd het profiel getekend, beschreven en bemonsterd ten behoeve van geologisch (Vos 2001) en botanisch onderzoek. In verband met de beschikbare tijd kon slechts een deel van de waterputten worden onderzocht en bemonsterd. Een kort verslag van deze waarneming verscheen reeds in

Fig. 2. Pot van terpaardewerk met touw (vlas en hennep) uit Sneek, Pasveer. Foto: ARC bv.

de Vrije Fries (De Langen 2000). De resultaten van het archeologisch onderzoek verschijnen binnenkort als ARC-Publicatie.

Eén van de belangrijkste conclusies van het onderzoek is dat de vroegmiddeleeuwse kleinschalige ontginning van Tinga al rond 700 AD (¹⁴C-datering van een haardplaats) begon, mogelijk zelfs iets vroeger. De tot dusver oudste onderzochte ontginning is die van Kloesewier (Smallingerland), met een datering in de 10e eeuw. Het oudste aardewerk van Tinga dateert uit de 9e-10e eeuw, vroeger materiaal ontbreekt vooralsnog.

De kern van de nederzetting bestaat uit opgeworpen plaggen, zowel lokaal gestoken veenplaggen als zandige kwelderplaggen. Het jongste vondstmateriaal dateert uit de 11e-12e eeuw. Eén van de meest curieuze vondsten is een deel van een menselijk skelet in een kuil, mogelijk een verspit graf. In dezelfde kuil is een fragment van een Badorf pot gevonden (9e-10e eeuw). De waterputten hebben een relatief grote hoeveelheid bewerkt hout opgeleverd; fragmenten van napjes of lepels, een haring, een lat met doorboringen en twee dunne, met een meanderpatroon versierde plankjes van esenhout.

Langen, G.J. de, 2000. Sneek. Een Karolingische ontginningsnederzetting in Tinga. *De Vrije Fries* 80, pp. 262-264.

Vos, P.C., 2001. Geologisch onderzoek opgraving Sneek-Tinga. *TNO-rapport* 01-124-B.

Marcel J.L.Th. Niekus, ARC bv

* Sneek, Pasveer

Afgelopen zomer heeft ARC bv, in opdracht van de gemeente Sneek en de provinciaal archeoloog, archeologisch onderzoek uitgevoerd in het tracé van de oostelijke rondweg rond Sneek. De aanleiding tot het onderzoek was de vondst van enkele scherven terpaardewerk in een boring in het tracé. Om de betekenis en aard van deze vondsten vast te kunnen stellen werd in mei j.l. een proefsleuf in het tracé gegraven, waarbij al snel bleek dat we te maken hadden met een opgehoogde nederzetting uit de eeuwen rond de jaartelling (fig. 1).

Omdat bescherming van de vindplaats, noch het verleggen van het tracé tot de opties behoorde, werd besloten het bedreigde deel van de nederzetting op te graven. De opgraving duurde ruim drie weken en besloeg een oppervlak van ongeveer 1700 m². Net als bij het onderzoek van Tinga wordt ook hier nauw samengewerkt met geoloog drs. P.C. Vos van TNO-NITG. Op dit moment zijn de analyses nog in volle gang en kunnen slechts voorlopige conclusies gepresenteerd worden.

De nederzetting ligt in de overgangszone van het veen- naar het kleigebied, zoals blijkt uit de natuurlijke ondergrond die uit een dik pakket veen met aan de bovenkant een licht-kleilig laagje bestaat. Op dit veenpakket heeft men een plateau van lokaal gestoken veenplaggen opgeworpen. De plaggen zijn waarschijnlijk afkomstig uit een "ringsloot" die een deel van het nederzettingsterrein omgaf. Boven de plaggenlaag bevindt zich een pakket licht zandige klei met veel nederzettingsafval, zoals scherven, bot en brokjes verbrande leem. Deze laag gaat op de flanken van de nederzetting over in een pakket

Fig. 3. Beeldje van een ram van gebakken klei uit Sneek, Pasveer. Foto: ARC bv.

oranjebruine, verbrande leem.

Vergelijkbare pakketten zijn ook bekend van andere nederzettingen in de omgeving, maar de functie hiervan is nog onbekend. Op het plateau bevinden zich de resten van een drieschepig huis. Als gevolg van de goede conserveringsomstandigheden zijn de houten staanders en een deel van de staakjes van de zijwand bewaard gebleven.

Tezamen vormen ze een huis met een lengte van ruim 18 m en een breedte van circa 6,5 m. De lengterichting van het huis is NNO-ZZW. Twee haardplaatsen in het midden van de structuur wijzen op de vermoedelijke woonfunctie van het gebouw. In één van de haardplaatsen lag een groot aantal fragmenten van een zogeheten bakplaat, terwijl rondom de haardplaats enkele zandstenen slijpstenen en spinklosjes werden gevonden.

Voor de constructie is voornamelijk gebruik gemaakt van elzen- en eikenhout. Eén van de houten palen is inmiddels dendrochronologisch gedateerd: 86 v. Chr.- 7 na Chr. Deze datering, in combinatie met de analyse van het aardewerk (fig. 2) en twee vroege fibulae, geven aan dat de kern van de bewoning dateert rond het begin van de jaartelling.

Op basis van een kleine hoeveelheid aardewerk en een later type fibula lijkt in de 2^e/3^e eeuw een kleine uitbreiding van de nederzetting aan de zuidkant te hebben plaatsgevonden, maar het karakter hiervan is nog niet duidelijk. Aan de zuidkant van het huis bevindt zich een meer dan 10 m lange, 4 m brede sloot gevuld met mest en nederzettingsafval.

In de buurt van de boerderij liggen zeven waterputten. Onder de vondsten bevinden zich enkele unieke stukken: twee dierfiguren (een ram (fig. 3) en een haan), een ei en mogelijk een miniatuur

wagenwiel, alle van gebakken klei. De uitwerking van de vondsten is momenteel in volle gang en zal naar verwachting begin volgend jaar worden gepubliceerd.

Marcel J.L.Th. Niekus en Adrie Ufkes, ARC bv

** Harlingen, uitbreidingsgebied Harlinger haven*

In opdracht van de Ontwikkelingsmaatschappij Westergo BV is door ARC bv archeologisch onderzoek uitgevoerd op het geplande uitbreidingsgebied van de Harlinger haven, provincie Fryslân. Het uitbreidingsgebied van de haven omvat delen van twee kwelderwallen. Op deze kwelderwallen werden tussen 400 v. Chr. en 1000 n. Chr. terpen opgeworpen. Het onderzoeksterrein ligt in de hoek van de aansluiting van de Swingmaleane op de Haulewei, direct tegenover de Swingmastate. De vindplaats bevindt zich op circa 500 m van de kust.

Op dit terrein zijn plattegronden van twee boerderijen aangetroffen. De restanten van de boerderijen bestaan uit ingravingen voor zware houten staanders van het boerderijgeraamte. De boerderijen waren maximaal 8 m breed bij een lengte van zeker 24 m. De boerderijen zijn niet geheel rechthoekig, maar vertonen een vage bootvorm. De boerderijen in Harlingen doen met hun nauwelijks waarneembare bootvorm en grootte het meest denken aan de laatste fase in Gasselte, Gasselte B'.

Ten zuidwesten van de boerderijen bevindt zich het erf. Dit erf wordt begrensd door een sloot, waarbuiten zich nauwelijks activiteiten hebben afgespeeld. Op het erf bevinden zich diverse waterputten, afvalkuilen en de sporen van een zespalige spieker.

Uit het gevonden dierlijk bot en het archeobotanische materiaal kan worden afgeleid dat het hier

gaat om een gemengd bedrijf. Runderen vormden het grootste deel van de veestapel. De aanwezigheid van tarwe, een gewas dat geen zout verdraagt, duidt op import.

Op basis van de twee gevonden huizen, de gevonden ophogingsfasen en het aardewerk kan worden geconcludeerd dat deze vindplaats niet meer dan 150 jaar in gebruik is geweest. De vindplaats is globaal te plaatsen in de periode 1175–1325 na Chr. Boerderij 1 dateert uit het einde van de 12e eeuw, boerderij 2 volgt boerderij 1 op rond het midden van de 13e eeuw.

De tweede boerderij is minstens één keer gerepareerd. In de noordwesthoek van deze boerderij zijn vlak naast de sporen van drie staanders nog drie paalgaten gevonden. Een verklaring voor dit fenomeen zou kunnen zijn dat de staanders hier ter plekke extra geschoord moesten worden.

Overspoelingslagen zijn in het profiel niet waargenomen; dit wil zeggen dat de locatie waarschijnlijk bewust door de bewoners is opgegeven om onbekende redenen. De terp heeft na het verlaten vermoedelijk weer een agrarische bestemming gekregen, waarbij het terpoppevlak grotendeels verstoord is.

Froukje Veenman, provincie Fryslân

UITWERKINGSONDERZOEK

* *Skeletonderzoek Godlinze en Oosterbeintum*

Gertie Bergsma wijdde haar afstudeeronderzoek bij de opleiding Archeologie en Prehistorie aan een fysisch-antropologisch onderzoek van de lijkbegrovingen uit de opgraving Godlinze (Groningen), lang geleden opgegraven door Van Giffen. Zij vergeleek de gezondheidstoestand van de Godlinzer begravenen met die van de Oosterbeintumers (zie voor dit laatste grafveld de Jaarverslagen van de vereniging 73-74 (1996)).

Zij trof een betere gemiddelde gezondheid aan bij de Godlinzenaren (Glinsters) dan bij de Oosterbeintumers. De Oosterbeintumers vertoonden in het skelet meer sporen van gebrek aan eiwitrijk voedsel tijdens de jeugd dan de Godlinzenaren. Dit gebrekkige voedsel tijdens de jeugd laat het leven lang gaatjes na in de oogkas.

Om deze conclusie te staven onderzocht zij het gehalte aan ¹³C in het collageen van een man en een vrouw uit beide grafvelden. Dit gehalte is een aanwijzing voor de mate waarin dierlijk, eiwitrijk voedsel uit zee werd gegeten. De resultaten van deze bepalingen wezen in dezelfde richting als het onderzoek van de oogkassen.

Gertie Bergsma heeft inmiddels een subsidie van fl. 10.000,- ontvangen van de Stichting Museum

voor Anthropologie en Praehistorie voor een vervolgonderzoek. Zij kan van meer skeletten van beide grafvelden het gehalte aan ¹³C, en ook ¹⁵N, bepalen om haar hypothese te toetsen.

Info: Wietske Prummel

* *Macrobotanische resten Peins-Oost*

Annet Nieuwhof onderzocht de wilde planten en cultuurplanten van de terp Peins-Oost (opgraving 1999) en legde haar resultaten vast in een scriptie. Haar belangrijkste conclusie is dat de kolonisatie van van de middenkwelder te Peins-Oost in de Romeinse tijd begint met akkeren en hooien, en niet met beweiding.

De meest noordelijke rand van de jonge middenkwelder werd hiertoe tegen hoog water afgeschermd met een dijkje. Dit beschermde gedeelte werd gebruikt als akker en hooiland. Er vond geen beweiding plaats, ook niet op het gedeelte van de lage kwelder vlak ten noorden van het dijkje. In latere perioden werd de dijk verbreed en verhoogd en werden een dobbe en waterputten aangelegd.

Aan cultuurplanten trof zij emmertarwe en zwarte mosterd aan in grondsporen uit de Romeinse tijd, gerst, vlas en venkel in sporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen, en duiveboon, maanzaad en raapzaad in middeleeuwse sporen.

Info: Wietske Prummel

* *Archeozoologisch onderzoek Englum*

Roos Jonker, studente van het Van Hall Instituut, afdeling Diermanagement, onderzocht in het kader van een stage bij het Groninger Instituut voor Archeologie de dierlijke resten uit een aantal contexten van de opgraving Englum.

Zij onderzocht onder andere de dierenbotten die lagen in de cirkel van menschedels uit de periode 400-300 v. Chr. De meeste van deze dierenbotten zijn afkomstig uit de poten van een 3,5-4 jaar oud rund met een schofthoogte van 1,02-1,03 m. De poten waren onthuid voordat ze in de kring werden gelegd. Er lagen ook een dijbeen van een tweede rund en enkele schapenbotten bij. Het geheel lijkt - in samenhang met de menschedels - op een rituele depositie, al waren sommige dierenbotten aangevreten.

Ook onderzocht zij een volledig skelet van een kabeljauw van bijna 1 m lang uit de Romeinse tijd. Het skelet werd in articulatie aangetroffen naast een aardewerken pot. De kabeljauw was niet gegeten en vertoont ook geen snijsporen.

Eveneens uit de Romeinse tijd stamt een vondstenrijk spoor waarvan zij de dierenbotten onderzocht. In het spoor zat onder meer een pot met bijzondere inhoud, namelijk een hondschedel en de voetbotten van een hond. De hond mat 48-50 cm aan de schoften en was 4-5 jaar oud. Kennelijk bewaarde

men om de een of andere reden een honden huid in de pot.

Info: Wietske Prummel

PUBLICATIES VERKRIJGBAAR VOOR LEDEN VAN DE VERENIGING VOOR TERPENONDERZOEK

Als tegenprestatie voor subsidies verstrekt door onze vereniging kunnen leden onderstaande nieuwverschenen boeken met korting krijgen.

In discussion with the past, Festschrift W.A. van Es.

Een boek met talloze artikelen op het gebied van de archeologie inzonderheid de Romeinse tijd en Vroege Middeleeuwen. Hieronder meerdere Engelstalige artikelen over aspecten van het terpenonderzoek. Het boek kost 70 gulden, maar leden kunnen het voor 45 gulden bestellen.

Excavations at Wijnaldum, reports on Frisia in Roman and Medieval times - volume 1

Dit eerste wetenschappelijke rapport over Wijnaldum is voor leden van de terpenvereniging voor 65 gulden verkrijgbaar.

Oude verslagen:

3e/4e jaarverslag (1920) met rapporten van Van Giffen, onder andere de opgraving in Godlinze
prijs leden terpenvereniging fl. 7.50, niet leden fl. 17.50.

51 jaarverslag (1967) is het boekje Vijftig jaren terpenonderzoek met verhalen over het begin van de carrière van Van Giffen
prijs leden terpenvereniging fl. 2.50, niet leden fl. 10.00.

66-72 jaarverslag (1989) met artikelen over Kimswerd, Ezinge en Leeuwarden en lijsten van publicaties van Prof. dr. H.T. Waterbolk en G. Elzinga
prijs leden terpenvereniging fl. 20.00, niet leden fl. 25.00.

75 jaarverslag (1991) met een grote verscheidenheid aan artikelen over het onderzoek van de terpen en wierden in het verleden en heden.
prijs leden terpenvereniging fl. 20.00, niet leden fl. 25.00.

73-74 jaarverslag (1996) Het vroeg-Middeleeuwse grafveld van Oosterbeintum.

prijs leden terpenvereniging fl.20.00, niet leden fl. 28.50

76-82 jaarverlag (2000) met artikelen over de Friezenaam en continuïteit, over archeologie op het Oostfriese wad en over voorwerpen van gewei en been.
prijs leden terpenvereniging fl.20.00, niet leden fl. 28.50

Bestellingen kunnen telefonisch of schriftelijk worden gericht tot de penningmeester. Bij verzending wordt porto doorberekend. Afhalen na overleg mogelijk. Uiteraard kunt U zich altijd aanmelden aan lid. Contributie 25.00 per jaar. Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis.

In 2002 worden de prijzen aangepast aan de euro.

Penningmeester Egge Knol
Prof. Rankestraat 23 9713 GC Groningen
tel. 050-3131132
(of werk 050-3666555; fax werk 050-3120815 Groninger museum)

AANMELDING NIEUWE LEDEN

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de penningmeester: Egge Knol (adres zie boven). De contributie bedraagt f 25,00 per jaar. De contributie in euro's moet nog worden vastgesteld (zie de enquête op p. 1). Leden ontvangen de Jaarverslagen en de jaarlijkse Mededelingen Van Wierden en Terpen. Een nieuw lid krijgt het laatst verschenen jaarverslag als premie gratis. Dat betreft het nummer 73-74 met de publicatie van het vroegmiddeleeuwse grafveld Oosterbeintum.

KOPIJ

Kopij voor deze Mededelingen en aanbevelingen voor op te nemen rubrieken of berichten, kunnen ingezonden worden naar de Redactie van de Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek, Wietske Prummel, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, e-mail W.Prummel@let.rug.nl

Redactie: W. Prummel

ISSN 13813331
Redactieadres:
Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen